

Els jardins de la ciutat romana d'Herculà. La Casa dell'Albergo (III, 19, 18; 1-2), un cas d'estudi

Chiara Romano

Col·laboradora en el grup de recerca Centre per a l'Estudi de la Interdependència Provincial a l'Antiguitat Clàssica (CEIPAC) (PID2021-123951NB-I00) i investigadora en el projecte de recerca «Mobiliario, menaje y vajilla marmórea en la Hispania romana (siglos I aC a V dC)» (PID2023-150060NB-I00)

REBUT: 8 DE GENER DE 2024 · ACCEPTAT: 10 DE FEBRER DE 2025

RESUM

Els jardins antics sempre han fascinat la imaginació dels estudiosos. Els textos literaris clàssics i les pintures de jardí han estimulat durant molt de temps la imaginació d'historiadors i arqueòlegs que van intentar reconstruir-los. No sempre, però, és correcte. Des dels anys seixanta del segle passat, l'estudi dels jardins antics ha tingut un fort impuls també gràcies a l'interès cada vegada més estès per l'arqueobotànica. Aquesta nova disciplina es va obrir camí en l'arqueologia clàssica, tractant de respondre amb més precisió a les preguntes que les restes vegetals plantejaven als arqueòlegs. Malauradament, el descobriment d'aquestes troballes no sempre és evident, perquè, per a la seva conservació, es requereixen condicions especials, com, per exemple, les creades per l'erupció del Vesuvi l'any 79 dC. L'aplicació de l'arqueobotànica a Campània (Itàlia) ha contribuït al coneixement no només dels jardins, sinó també de l'antic món agrari. Aquí es presenta un

Correspondència: Chiara Romano. Universitat de Barcelona. Facultat de Geografia i Història. Carrer de Montalegre, 6. 08001 Barcelona. A/e: romanochiara4@gmail.com.

estudi de cas de la ciutat romana d'Herculà, la Casa dell'Albergo. En el transcurs d'aquest treball intentarem subratllar, a través d'una anàlisi multidisciplinària que parteix de la meua tesi doctoral,¹ com el diàleg entre les diferents disciplines és essencial per a la reconstrucció del paisatge antic.

PARAULES CLAU: jardins romans, arqueobotànica, arqueologia, multidisciplinarietat.

The gardens of the Roman city of Herculaneum. La Casa dell'Albergo (III, 19, 18; 1-2), a case study

ABSTRACT

Ancient gardens have always captured the imagination of scholars. Classical literary texts and garden paintings have long stimulated the imagination of historians and archaeologists who have tried to reconstruct them, although this has not always been done accurately. Since the 1960s, the study of ancient gardens has also been favoured by a growing interest in archaeobotany. This new discipline blazed a path for classical archaeology by seeking to answer more precisely the questions that plant remains posed to archaeologists. Unfortunately, the discovery of such remains is not always a simple matter as their preservation requires special conditions, such as those created by the eruption of Mount Vesuvius in 79 AD. The use of archaeobotany in Campania (Italy) has contributed to our knowledge not only of gardens but also of ancient agriculture. A case study of the Casa dell'Albergo in the Roman city of Herculaneum is presented here. By means of a multidisciplinary analysis based on my doctoral thesis,² I will attempt to show how the dialogue between the various disciplines is essential for the reconstruction of the ancient landscape.

KEYWORDS: Roman gardens, archaeobotany, archaeology, multidisciplinary.

-
1. Tesi doctoral «Los espacios verdes de las *domus* con peristilos en Herculano» (Universitat de Barcelona. Facultat de Geografia i Història), tutors: professor Lluís Pons Pujol (UB) i Irene Teresa Mañas Romero (UNED). Defensada el 9 de novembre de 2024.
 2. Doctoral thesis “Los espacios verdes de las *domus* con peristilos en Herculano” (Universitat de Barcelona. Facultat de Geografia i Història), tutors: Prof. Lluís Pons Pujol (UB) and Irene Teresa Mañas Romero (UNED). Defended on 9 November 2024.

Los jardines de la ciudad romana de Herculano. La Casa dell'Albergo (III, 19, 18; 1-2), un caso de estudio

RESUMEN

Los jardines antiguos siempre han fascinado la imaginación de los estudiosos. Los textos literarios clásicos y las pinturas de jardín han estimulado durante mucho tiempo a los historiadores y arqueólogos que intentaron reconstruirlos. Sin embargo, no siempre ha sido correcto. Desde los años sesenta del siglo pasado, el estudio de los jardines antiguos ha tenido un fuerte impulso también gracias al interés cada vez más fuerte por la arqueobotánica. Esta nueva disciplina se abrió camino en la arqueología clásica, tratando de responder con más precisión a las preguntas que los restos vegetales planteaban a los arqueólogos. Desgraciadamente, el descubrimiento de estos hallazgos no siempre es algo obvio porque, para su conservación, se requieren condiciones especiales, como, por ejemplo, las creadas por la erupción del Vesubio en el año 79 dC. La aplicación de la arqueobotánica en Campania (Italia) ha contribuido al conocimiento no solo de los jardines, sino también del mundo agrario antiguo. Aquí se presenta un estudio de caso de la ciudad romana de Herculano, la Casa dell'Albergo. En el transcurso del mismo intentaremos subrayar, a través de un análisis multidisciplinar que parte de mi tesis doctoral,³ como el diálogo entre las diferentes disciplinas es esencial para la reconstrucción del paisaje antiguo.

PALABRAS CLAVE: jardines romanos, arqueobotánica, arqueología, multidisciplinariedad.

1. Introducció

L'estudi dels jardins romans ha experimentat un gran desenvolupament començat, sobretot, a partir dels anys seixanta del segle passat. La línia d'estudi iniciada per Wilhelmina Jashemski ha portat a la teorització de l'anomenada *arqueologia del jardí*, que pretén analitzar els diversos aspectes que entren en joc a l'hora d'apropar-se a un jardí antic (Malek, 2013), entre els quals, certament, la reconstrucció de la flora antiga ocupa un lloc important.

3. Tesis doctoral «Los espacios verdes de las *domus* con peristilos en Herculano» (Universidad de Barcelona. Facultad de Geografía e Historia), tutores: profesor Lluís Pons Pujol (UB) e Irene Teresa Mañas Romero (UNED). Defendida el 9 de noviembre de 2024.

La reconstrucció del paisatge agrícola de l'antiguitat és ara de gran importància per al coneixement del territori en què vivim. L'aplicació de les ciències botàniques a l'arqueologia és, però, relativament recent; es remunta, de fet, als anys seixanta del segle passat. Wilhelmina Jashemski, esmentada fa unes línies, en un moment en què la multidisciplinarietat encara no estava tan «de moda» com avui, es va envoltar de diferents professionals (palinòlegs, botànics...) per tal d'obtenir una visió la més propera possible a la realitat històrica dels jardins que estudiava a la zona del Vesuvi.

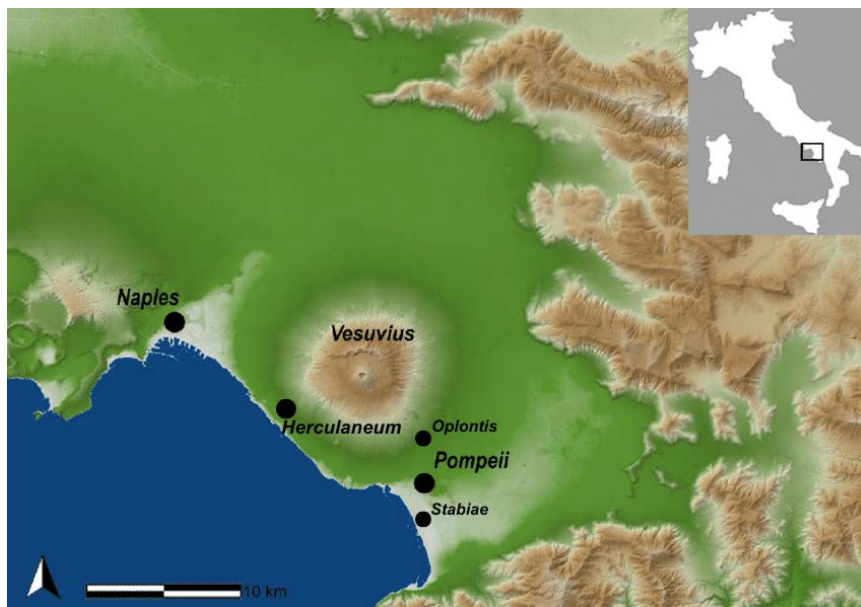
És precisament des dels vessants sud-orientals del Vesuvi que comença la nostra anàlisi.

2. L'àrea vesuviana i l'erupció del 79 dC

L'àrea geogràfica en què se centra el meu estudi és la del vessant sud del Vesuvi (figura 1) i, en el moment històric al qual ens referim, el territori es trobava sota l'òrbita dels romans. *Campania Felix* (Plin. nat. III, 6, 40) és el lloc on els aristòcrates romans van cons-

FIGURA 1

Vessant sud del Vesuvi amb els centres d'interès

FONT: SINAnet ISPRA -Dem75 (QGIS 3.22 'Biatowieza') (<https://www.qgis.org/it/site>).

truir, especialment al llarg de la franja costanera, les vil·les on podien passar l'estiu, com ara Villa dei Misteri (Maiuri, 1989), Villa dei Papiri (Zarmakoupi, 2010), Villa di Oplontis (Clarke i Muntasser, 2014) i les vil·les de Stabia (Villa Arianna i Villa San Marco) (Guidobaldi 2006b, p. 439-444 i 447-454). Aquestes magnífiques vil·les estaven situades a la zona suburbana dels diversos centres més importants, Herculà, Pompeia i *Stabiae*, per alliberar-se de les limitacions del teixit urbà i donar espai a qualsevol luxe desitjat pels propietaris (sobre vil·les de luxe, vegeu D'Arms, 1970).

Les elits locals van imitar aquestes luxoses vil·les per a la construcció de les seves pròpies, però dins de la ciutat. I és des d'un d'aquests centres, Herculà, que parteix aquest estudi.

Se sap que l'erupció del Vesuvi el 24 d'octubre del 79 dC (Stefani, 2006) va «congelar» la vida dels habitants de les ciutats que es trobaven als seus voltants. Les dues fases (Lirer *et al.*, 1973; Mastrolorenzo *et al.*, 2010; Petrone, 2019; Sigurdsson *et al.*, 1985) que van caracteritzar l'erupció van cobrir les ciutats de diferents maneres. Per entendre millor aquesta diferència, examinem els dos principals centres del Vesuvi: Pompeia i Herculà. A Pompeia va caure una pluja de pedra tosca de la columna d'erupció, d'uns 27 km d'alçada, que es va formar després d'una primera explosió. Herculà, en canvi, va ser colpejat per un núvol de gas i pols d'una temperatura tan alta que va evaporar tota la matèria orgànica d'homes i animals i va transformar la fusta en carbó. Aquestes diferències han portat a una conservació diferent del material disponible avui dia. A Pompeia, de fet, el gra fi de la pedra tosca feia que s'adherís als teixits i parts orgàniques d'homes, animals i plantes. El 1861, Giuseppe Fiorelli va aconseguir, abocant guix líquid a les cavitats deixades pels elements orgànics, obtenir motlles extremament detallats. Això no va ser possible a Herculà perquè, com s'ha esmentat, l'alta temperatura del núvol en flames va evaporar tota la matèria orgànica.

Aquesta premissa és important perquè ens permet entendre la situació excepcional d'aquesta zona. L'erupció va ser, per descomptat, un esdeveniment catastròfic, però va permetre que una secció representativa del món romà arribés als nostres dies. De fet, és possible no només estudiar la vida humana, sinó, entre d'altres, també la vida vegetal. La reconstrucció del paisatge antic, per a la comprensió de l'actual, és avui una línia d'estudi important, no només a la zona del Vesuvi, sinó també en altres parts d'Itàlia i del món.

3. El jardí del plaer

Es considera oportú fer una breu explicació del que era el jardí romà aquí per permetre als lectors comprendre millor els aspectes tractats en els paràgrafs següents. Sense detenir-nos en el procés de canvi d'un simple hort en un jardí de plaer (per a un resum, Pons

Pujol, 2020, p. 88-96; Romano, 2023, p. 247-250), passem immediatament a aquest últim, que és el tipus de zona verda que és d'interès per als propòsits del nostre estudi.

Amb les conquestes de Grècia i Orient, els romans van entrar en contacte amb una sèrie de modes i estils de vida que van portar a la seva terra natal al seu retorn. Entre les novetats importades hi havia el peristil, un pòrtic amb columnes, típic de l'arquitectura grega.

El jardí, que al principi estava situat al final de la casa romana i que s'utilitzava senzillament com a hort, s'insereix al centre del peristil i s'habilita amb plantes ornamentals, que el converteixen així en un jardí de plaer. Totes les sales representatives, on es feien banquets i reunions entre l'amo de la casa i els seus convidats, que abans miraven a l'atri, foren orientades vers aquest nou espai.

El peristil i el jardí es van convertir en un sistema únic que havia de servir a l'autorepresentació del *dominus* (l'amo de la casa) i el seu poder econòmic. Precisament per a aquest propòsit, el jardí estava ricament decorat, no només amb estàtues i mobles de luxe, sinó també amb plantes molt especials. Quan la família tenia fortes possibilitats econòmiques, també era possible conèixer espècies vegetals de diverses parts de l'Imperi romà: canyella, mirra i/o encens importats d'Aràbia i Judea (Colvm. III, 8, 3-4; x, 93-109). De la gran majoria d'espècies vegetals presents als jardins ens parla sobretot Plini el Vell a la primera part del llibre XXI de la seva obra *Naturalis Historia*. Hi havia molt poques flors (Grimal, 1969, p. 275-280; Jashemski, 2018, p. 141), com ara violes (*Viola* L.), roses (*Rosa* L.), gladiols (*Gladiolus* Tourn. ex L.), lliris (*Lilium candidum* Tourn. ex L.), narcisos (*Narcissus* L.). En canvi, s'utilitzaven les plantes de fulla perenne, resistents a totes les estacions com l'acant (*Acanthus mollis* L.), el baladre (*Nerium oleander* L.), l'heura (*Hedera helix* L.) i el boix (*Buxus sempervirens* L.). Eren plantes que es podien trobar fàcilment, i encara s'hi poden trobar, a l'actual península italiana, les quals, juntament amb d'altres, van ser anomenades *plantes topiàries* (Plin. nat. XXI, 49), és a dir, aptes per al treball del *topiarius*. Aquesta expressió fa referència a la facultat (*ars topiaria*) d'alguns jardiners (*topiarii*) especialitzats en la cura dels jardins de plaer, de donar formes particulars a les plantes mateixes i construir així un jardí raonat. El *topiarius* projectava aquests jardins seguint el concepte romà de *metonymia* (metàfora), que impregnava qualsevol objecte (representació de branques en un mosaic, plantes col·locades d'una determinada manera), escultures, fonts o un lloc sencer, com el jardí, amb significat narratiu (Gleason *et al.*, 2018, p. 485; Landgren, 2004, p. 154-177). *Viridarium* i *silva viridicata* (Cic. ad Q. fr. III, 1, 3): seran els termes que a partir de mitjans del segle I aC indicaran un jardí dissenyat, construït, normalment tancat i pavimentat, llar de jocs entre plantes, aigua i arquitectura, a la part més interior de la casa, on es podia gaudir de pau, visites d'amics i/o banquets (Ciarallo, 2009, p. 167; Gleason *et al.*, 2018, p. 484; Purcell, 1996, p. 141).

En comparació amb aquesta situació, la realitat arqueològica és molt diferent i complicada. Com s'ha esmentat en el paràgraf anterior, les restes arqueobotàniques es conserven en condicions molt particulars que no sempre permeten trobar-les. Durant molts anys, els estudis sobre jardins es van basar en les representacions de les anomenades *pintures de jardí*, un corrent pictòric nascut cap a finals del segle I aC i principis del segle I dC per un tal *Ludius* (Grimal, 1969, p. 94-97; Plin. *nat.* xxxv, p. 116-117). La crítica no és unànime a l'hora d'afirmar la veracitat del que es representa, però una lectura podria ser veure-hi un significat polisèmic que connectaria la multiplicitat de funcions ja inherents al jardí real, especialment en aquelles estances de la casa on no podia existir un jardí real (Salvadori, 2017, p. 94).

L'estudi dels jardins és, per tant, molt complex, però fascinant per la quantitat d'informació que ens pot aportar.

4. *Herculaneum*: la Casa dell'Albergo (III, 19, 18; 1-2)

4.1. Breu descripció de la casa

Amb els seus 2.919,55 m², aquesta casa és la més gran de tot Herculà (figura 2). Amb vistes al mar, sens dubte va ser construïda pensant en les vil·les marítimes esmentades més amunt.

Malaauradament, però, el seu mal estat de conservació, en part a causa de l'erupció i en part a les obres de renovació que s'estaven duent a terme (Maiuri, *Diario di Scavo*, 2-3 d'agost de 1927), no fa justícia a la grandesa d'aquest complex, que es pot considerar una vil·la urbana. Dissortadament, aquesta situació no sempre ha permès identificar les estances que s'han agrupat en tres districtes: el del nord, centrat en el peristil i el jardí; el de l'atri i els banys, a l'est; i el barri del pòrtic amb terrassa amb vistes al mar (per a la història dels estudis, vegeu: De Kind, 1998, p. 90-97; Ganschow, 1989, p. 105-106, 125-127 i 326-327; Maiuri, 1958, p. 323-335; Pesando i Guidobaldi, 2006, p. 331-334).

Si s'omet el llindar de marbre, l'entrada no té caràcter distintiu i condueix, sense *fauces* (passadissos), a un vestíbul creat a l'interior de l'atri mateix, ara reduït a una simple sala de classificació. En aquest sentit, la casa ofereix un bon exemple del canvi que es va produir cap al segle II aC dins de l'arquitectura privada romana a causa de la introducció del peristil, un element d'origen grec, i un jardí a l'interior (sobre això, vegeu Romano, 2023).

Al costat nord, a més, hi ha l'entrada a l'únic exemple de banys privats de la ciutat, els quals inclouen l'*apodyterium* (12), el *tepidarium* (13) i el *calidarium* (14) decorats amb paviments i frescos, emmarcats a les acaballes de l'Estil II (Esposito, 2014, p. 98-99; Guidobaldi *et al.*, 2014, p. 134-135; Helg, Malgieri i Pascucci, 2017, p. 277 i 281-282).

FIGURA 2

Plànol de la casa. La fletxa blava indica l'entrada principal a la casa; la vermella, la que donava directament al peristil

FONT: Imatge cedida pel Ministeri de Cultura Parc Arqueològic d'Herculà. (Es prohibeix la reproducció o duplicació posterior per qualsevol mitjà o de qualsevol manera)

Amb el propòsit de desenvolupar el focus d'aquesta contribució, em centraré una mica més en el sector del jardí. Tan bon punt s'entra a la casa, atreu immediatament la presència propera del gran peristil (figura 3), de 9 x 11 columnes, visible més enllà de l'atri. El peristil és servit també per una entrada posterior al n. 1, 3r *cardo*, perquè els convidats més importants poguessin entrar directament a la zona de recepció de la casa. A la part interior de l'intercolumni, hi ha un petit canal que, a través de dues boques obertes al centre dels costats llargs, conduïa l'aigua de pluja a pous connectats a la cisterna sota el peristil. La zona verda, a diferència del que passava normalment, està encastada i s'hi podia accedir a través d'una escala de maçoneria al centre de l'intercolumni sud. Poc queda de les estructures de paret de la columnata i el sostre, així com de la decoració. La de paret està completament perduda, mentre que la de terra (Estil IV) es conserva al braç sud i té un fons blanc amb un marc negre i creus negres disposades en files regulars.

FIGURA 3

Peristil de la casa

FONT: Fotografia de l'autora.

Al deambulatori sud es troben les sales de recepció i d'estar principals. Totes, a excepció de l'habitació (26), donen al peristil per un costat i a la terrassa del darrere per l'altre. La primera sala a l'est és l'*oecus* (23), una gran sala rectangular que s'eixampla a la part davantera. S'emfatitza amb un llinar de mosaic, entre dues frontisses de marbre, amb rectangles verticals que contenen una pell blanca sobre fons negre, alternada amb quadrats decorats amb octògons blancs que, alternativament, competeixen amb flors de quatre pètals lanceolats o en forma de cor. La decoració de la paret s'ha perdut, però queda el terra en mosaic senzill amb fons blanc amb una banda de connexió a les parets i un marc negre (Guidobaldi *et al.*, 2014, p. 136-137).

A continuació hi ha la sala (24), emmarcada per un llinar de mosaic, entre dues lloses de marbre, amb un fons negre amb dos ocells, potser una gallina a la dreta (indici d'una cresta vermella) i un colom a l'esquerra (Guidobaldi, 2006a, p. 211; Guidobaldi *et al.*, 2014, p. 137). Aquí, també, l'únic element que es conserva és el paviment, que s'assembla al de l'*oecus* (23).

Passem a la sala central (25), un autèntic *tablinum* de pas i comunicació directa entre el peristil i la terrassa. L'espai també es va obrir a través de finestres a les parets laterals. Malauradament, no queda res de la decoració.

S'arriba a la gran terrassa, amb un pòrtic de 4 x 8 pilars, no conservats en tota la seva alçada, dels quals un terç s'ha perdut a causa de l'esfondrament de les subestructures voltades de sota. És probable que aquest espai tingués la forma d'un mirador amb vistes al mar, igual que en les vil·les marítimes *extra* urbanes (Maiuri, 1958, p. 332).

La casa també tenia un nivell inferior amb habitacions de servei, per un costat, i habitacions amb vistes al mar, per l'altre. En correspondència amb una d'aquestes habitacions a la cantonada sud-oest, hi ha una rampa privada, que connectava la casa amb la platja i el port.

4.2. Els descobriments arqueobotànics

Les excavacions realitzades per l'arqueòleg Amedeo Maiuri a finals dels anys vint del segle passat van donar lloc a una sèrie d'importants troballes arqueobotàniques per a l'estudi d'aquest espai. L'11 d'octubre de 1928, als diaris d'excavació, s'escriu sobre el descobriment de diverses parts de troncs:⁴

4. Altres havien estat trobats el 8 d'octubre: «tre rami di albero intrecciati tra loro. [...] A quanto pare appartiene alla famiglia dei rampicanti» (traducció de l'autora: «tres branques d'arbres entrelaçades entre si. [...] Pel que sembla, pertany a la família de les enfiladisses»).

Tronco d'albero carbonizzato del diametro di m. 0.32 e della lunghezza di m. 2.40. [...] un ramo di altra pianta è apparso, [...] e poiché è attorcigliato può darsi che sia una vite o una rosa. [...] è uscito un terzo tronco di pianta [...] data la qualità del legname può essere una quercia o anche sorbo.

D'aquestes tres troballes arqueobotàniques, només la primera va ser confiada al professor Alessandro Trotter (Istituto Agrario di Portici) per dur-ne a terme la identificació. Trotter va descriure el tronc com si estigués recolzat a la superfície del jardí, conservat per a una alçada de 30-35 cm i uns 2 m de longitud. Finalment, mitjançant anàlisis microscòpiques en seccions primes (Borgongino, 2006, p. 127-128, núm. 394; Trotter, 1931), es va identificar la troballa com una perera (figura 4).

Els altres fragments carbonitzats, malauradament, no estan presents a l'interior dels dipòsits i, per tant, tret que es trobin en algun moment, mai no sabrem si les deduccions fetes per Maiuri en el moment del descobriment sobre les espècies vegetals contingudes als diaris d'excavació eren correctes o no.

FIGURA 4

Tronc de perera trobat al jardí

FONT: Identificació d'un tronc d'arbre carbonitzat trobat en excavacions a Herculà. A. TROTTER, *Annali dell'Istituto Agrario di Portici*, 5 (1931), p. 1-6, taula 1. Imatge cortesia de la Biblioteca de l'Àrea Agrària de la Universitat de Nàpols Federico II.

Sobre la base de la identificació de la perera i, certament també, sobre el que creia que eren els altres fragments trobats, Maiuri (1958, p. 330) va plantejar la hipòtesi que el jardí havia estat utilitzat com a *pomarium*, un hort, en l'últim període de la vida de la casa. En absència d'altres rastres específics d'un hort, com ara forats en troncs d'arbres, i segons estudis més recents, aquesta hipòtesi encara podria ser correcta? Tenint en comp-

te la posició d'aquest gran peristil, es podria plantejar la hipòtesi que el jardí havia canviat d'ús previst després del probable abandonament de la casa o la seva rehabilitació.

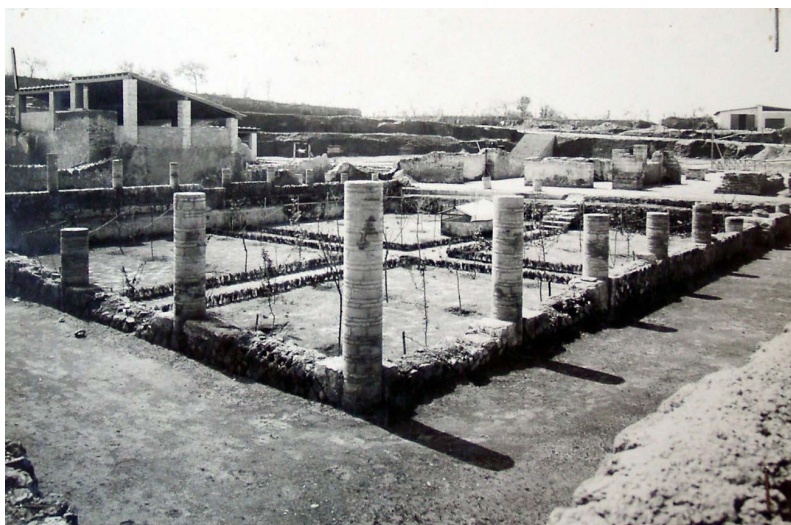
Noves anàlisis a la zona sud del peristil podrien aclarir els punts encara foscos de la història de la construcció d'aquest sector.

4.3. La reconstrucció del jardí i els seus problemes

És probable que una incertesa inicial sobre la identificació del tronc com a perera o pomera (Trotter, 1931, p. 1-6) portés Maiuri a plantar codonyers en lloc de pereres, per restaurar la imatge d'un hort. Els arbres estaven col·locats en parterres vorejats per tanques baixes, a les quatre cantonades del jardí, dividits per una creu de terra (figura 5). Els codonyers encara estan presents a la zona verda.

FIGURA 5

Reconstrucció del jardí de la casa el 1930

FONT: Imatge cedida pel Ministeri de Cultura Parc Arqueològic d'Herculà. (Es prohibeix la reproducció o duplicació posterior per qualsevol mitjà o de qualsevol manera)

Aquest *modus operandi* ens permet fer algunes consideracions.

A la zona del Vesuvi, és precisament amb Amedeo Maiuri que es comença a donar una certa importància no només a les troballes arqueobotàniques, sinó també a la re-

construcció dels espais verds de les antigues residències. En aquella època, les ciències botàniques encara no estaven gaire desenvolupades i, per aquest motiu, encara es confiava molt en el que es veia a la pintura de jardins; actualment, no sempre es considera fiable (sobre el problema de la pintura de jardí, vegeu sobretot Salvadori, 2017; Settis, 2002), però, durant les excavacions de Maiuri, va ser sens dubte un suport vàlid. Hi ha diverses troballes tant de pomes com de peres a les excavacions del Vesuvi (respectivament Borgongino, 2006, p. 109 i 127-128), així com diversos exemples de les seves representacions en pintura (com a exemple per a ambdues fruites, Ricciardi, 2015), que donen fe del fet que eren un producte conegut pels romans; fins i tot les fonts literàries clàssiques ens ajuden a conèixer-ne el cultiu a la Campània (per als codonys, Plin. *nat.* xv, 10, 38-39; per a les peres, Plin. *nat.* xv, 16, 56-57). Ens trobem, per tant, davant d'una reconstrucció fidel del que devia ser la realitat romana (figura 6).

FIGURA 6

Arbres de codony

FONT: Fotografia de l'autora.

A l'inici de les excavacions, iniciades per la casa reial espanyola dels Borbons, no es van considerar les troballes arqueobotàniques, tret que es tractés de macrorestes de fruites, llegums, cereals, etc., perquè probablement es desconeixia la seva existència. Aquesta situació, però, ha provocat la pèrdua irreparable de la major part del material botànic.

Un primer intent de reconstrucció d'un jardí va tenir lloc entre 1895 i 1927 a la Casa dei Vettii (VI, 15,1) a Pompeia (Altieri, Flamini i Prisco, 2006; Prisco *et al.*, 2004). L'aparell decoratiu molt ben conservat va impulsar els arqueòlegs a buscar solucions per a la seva conservació (Prisco *et al.*, 2004) i, per permetre una millor comprensió dels espais, es van reordenar els camins del jardí del peristil i es van plantar alguns parterres al seu voltant. Les representacions de pintures de jardí es van utilitzar com a inspiració, amb la idea que reflectís la realitat (Altieri, Flamini i Prisco, 2006, p. 274 i 277-278; Ciarallo, 1992, p. 34-36). Exemples d'això ho van ser certament els frescos de la Casa di Orfeo (VI, 14, 18-20), també a Pompeia, que representen una vegetació exuberant, que es va utilitzar per a moltes reordenacions, inclosa la de la Casa degli Amorini Dorati (VI, 16, 7.38) (Camardo, 2023, p. 139; Jashemski, 1979, p. 38-39).

Després de Maiuri, va ser amb Wilhelmina Jashemski, als anys seixanta del segle xx, que es van consolidar els estudis interdisciplinaris sobre els jardins. L'atenció creixent prestada a la identificació de les troballes arqueobotàniques, durant les excavacions arqueològiques, va posar de moda l'estudi dels jardins, els elements que els componien i, per descomptat, la seva reconstrucció, fins al punt que va néixer una línia d'estudis especialitzats, l'arqueologia dels jardins. Certament, l'evolució de les ciències botàniques va afavorir tot aquest procés.

Gràcies també a aquestes dues experiències, avui dia l'estudi dels jardins i la flora mil·lenària són una de les línies de recerca més esteses. La multidisciplinarietat és la base d'una bona recerca: només a través de l'enfocament de diferents disciplines és possible apropiarse al que devia ser la realitat de l'antiguitat. En aquest sentit, les fonts literàries clàssiques també són essencials perquè, encara que emmarcades en el moment històric de la seva escriptura, són una fotografia del que hi havia present a l'antiguitat.

5. Conclusions

Amb aquesta contribució, s'ha intentat emfatitzar no només el problema de la reconstrucció del jardí, sinó també la importància de l'estudi d'aquest espai.

L'estudi dels jardins del món antic, aquí amb especial referència al món romà, és extremament important des de diversos punts de vista: dret romà, comerç, arts figuratives i mobles, societat i botànica, que hem intentat destacar més aquí.

El coneixement de la flora mil·lenària, ja sigui al microcosmos d'un jardí privat o a gran escala, així com del paisatge d'una regió determinada, és summament important per conèixer més sobre les nostres espècies vegetals actuals. Conèixer els canvis que s'han produït al llarg del temps, no només en els tàxons sinó també en la distribució de la variada vegetació que pobla els nostres territoris, ajuda a entendre millor els canvis que els han afectat (vegeu el treball de D'Auria *et al.*, 2020, sobre el xiprer a Campània, Itàlia). Assolir aquest objectiu només és possible gràcies a la consciència que tancar-se en el propi camp de recerca no permetrà obtenir una visió global del problema, ja que només pot fer-ho la multidisciplinarietat.

Avui dia disposem de tècniques avançades tant en el camp arqueològic com en el botànic, les quals ens permetrien arribar a certes identifications de la flora antiga. En absència de l'element arqueobotànic, que com s'ha dit només es conserva en condicions particulars, les arts figuratives i les fonts escrites són de gran ajuda. Pel que fa a les primeres, per a la zona del Vesuvi, l'objectiu de reconstruir el paisatge vegetal només a través de la identificació de les pintures sembla inversemblant. Les fonts escrites sempre s'han d'utilitzar amb precaució, especialment quan es parla de plantes silvestres de les quals només s'esmenta el nom i/o els usos, sense proporcionar-ne una descripció (André, 1985, vi-vii). A més, intentar fer una comparació amb els esdeveniments actuals no serviria de gaire, ja que s'han identificat 184 espècies botàniques a través de les restes vegetals de tota la zona del Vesuvi i no només hi ha una manca de vegetació minúscula, sinó que d'aquest nombre se n'han de restar 21 perquè són plantes cultivades. La comparació, per tant, és realment inconsistent (sobre aquestes consideracions vegeu Ciarallo, 1990, p. 53; Ricciardi, 2015, p. 71-72). És fonamental, per això, atresorar experiències passades per evitar la pèrdua d'informació tan important com la de la flora antiga.

És urgent un diàleg cada vegada més constant entre arqueòlegs, palinòlegs, botànics i les institucions responsables de la gestió i la protecció dels jaciments arqueològics per obtenir reconstruccions històricament correctes del verd arqueològic. D'aquesta manera, aconseguirem un dels objectius últims de la recerca: retornar a la comunitat d'usuaris una imatge veraç i raonada del passat.

Bibliografia

- ALTIERI, A.; FLAMINI, M. G.; PRISCO, G. (2009). «Cronologia di un giardino attraverso le immagini, cronologia delle immagini attraverso un giardino: la *domus dei Vettii*, un case-study». A: MOREL, J.-P.; TRESSERAS JUAN, J.; MATAMALA, J. C. (ed.). *The archaeology of crop fields and gardens*. Bari: Edipuglia, p. 271-281.

- ANDRÉ, J. (1985). *Les noms de plantes dans la Rome antique*. París: Les Belles Lettres.
- BARONIO, P.; HELG, R.; MALGIERI, A. (2020). «*Ante porticum xystus...* (Plin., Epist., 5, 6, 16). Soluzioni architettoniche e decorative per la fruizione del paesaggio nelle case sulle mura ad Ercolano». A: ANGUISSOLA, A.; IADANZA, M.; OLIVITO, R. (ed.). *Paesaggi domestici: L'esperienza della natura nelle case e nelle ville romane: Pompei, Ercolano e l'area vesuviana: Atti del convegno (Pompei, 27-28 aprile 2017)*. Roma: L'Erma di Bretschneider, p. 67-78.
- BORGONGINO, M. (2006). *Archeobotanica: reperti vegetali da Pompei e dal territorio vesuviano*. Roma: L'Erma di Bretschneider.
- CAMARDO, D. (2023). «Il verde ritrovato. Amedeo Maiuri e la ricostruzione dei giardini delle domus romane». A: DI FRANCO, L.; PERRELLA, R. (ed.). *Amedeo Maiuri: l'archeologia e il paesaggio storico del golfo di Napoli: Atti della Giornata di Studi a 90 anni dallo scavo di Villa Jovis (Capri, 28 ottobre 2022)*. Roma: Quasar, p. 137-147.
- CIARALLO, A. (1990). «Le problematiche botaniche nell'area archeologica vesuviana». A: MASTROROBERTO, M. (ed.). *Archeologia e botanica: Atti del Convegno sul contributo della botanica alla conoscenza ed alla conservazione delle aree archeologiche vesuviane (Pompei 7-9 aprile 1989)*. Roma: L'Erma di Bretschneider, p. 17-32.
- (1992). *Orti e giardini della antica Pompei*. Nàpols: Fausto Fiorentino.
- (2009). «Espressioni del lusso dal mondo naturale». A: FONTANELLA, E. (ed.). *Luxus: Il piacere della vita nella Roma imperiale*. Roma: Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, p. 160-167.
- CLARKE, J. R.; MUNTASSER, N. K. (ed.) (2014). *Oplontis Villa A ("of Poppaea") at Torre Annunziata, Italy. Vol. 1: The ancient setting and modern rediscovery* [en línia]. Nova York: American Council of Learned Societies (ACLS Humanities E-Book). <<https://hdl.handle.net/2027/heb90048.0001.001>> [Consulta: 9 gener 2025].
- D'ARMS, J. H. (1970). *Romans on the bay of Naples: A social and cultural study of the villas and their owners from 150 B.C. to A.D 400*. Cambridge: Harvard University Press.
- D'AURIA [et al.] (2020). «Recent history, use and forgetfulness of the cypress forest of Fontegreca (southern Italy)». *Diversity* [en línia], núm. 120, p. 1-17 <<https://www.mdpi.com/1424-2818/12/12/461>> [Consulta: 19 desembre 2024].
- DE KIND, R. (1998). *Houses in Herculaneum: A new view on the town planning and the building of Insulae III and IV*. Amsterdam: J. C. Gieben.
- ESPOSITO, D. (2014). *La pittura di Ercolano*. Roma: L'Erma di Bretschneider.
- GANSCHOW, T. (1989). *Untersuchungen zur Baugeschichte in Herculaneum*. Bonn: Habelt.
- GLEASON, K. L. [et al.] (2018). «Conclusions: New perspectives on the Roman garden». A: JASHEMSKI, W. F. [et al.] (ed.). *Gardens of the Roman Empire*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 481-494.
- GRIMAL, P. (1969). *Les jardins romains*. París: Presses Universitaires de France.

- GUIDOBALDI, F. [et al.] (2014). *Mosaici antichi in Italia: Regione prima, Ercolano*. Pisa; Roma: F. Serra.
- GUIDOBALDI, M. P. (2006a). «Abitare a Ercolano». A: PESANDO, F.; GUIDOBALDI, M. P. (ed.). *Gli ozi di Ercole: residenze di lusso a Pompei ed Ercolano*. Roma: L'Erma di Bretschneider, p. 179-270.
- (2006b). «Stabiae». A: PESANDO, F.; GUIDOBALDI, M. P. (ed.). *Pompei, Oplontis, Ercolano, Stabiae*. Bari: Gius. Laterza & Figli, p. 433-459.
- HELG, R.; MALGIERI, A.; PASCUCCHI, C. (2017). «Le pitture del settore termale della Casa dell'Albergo a Ercolano: osservazioni preliminari». A: MOLS, S. T. A. M.; MOORMANN, E. M. (ed.). *Context and meaning: Proceedings of the Twelfth International Conference of the Association Internationale Pour La Peinture Murale Antique, Athens, September 16-20, 2013*. Leuven; París; Bristol: Peeters Publishers, p. 277-282.
- JASHEMSKI, W. F. (1979). *The gardens of Pompeii, Herculaneum and the villas destroyed by Vesuvius*. Vol. 1. New Rochelle: Caratzas.
- (2018). «Produce gardens». A: JASHEMSKI, W. F. [et al.] (ed.). *Gardens of the Roman Empire*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 121-151.
- LANDGREN, L. (2004). *Lauro myrto et buxo frequentata: A study of the Roman garden through its plants*. Lund: Lund University. Department of Archaeology and Ancient History.
- LIRER, L. [et al.] (1973). «Two Plinian pumice-fall deposits from Somma-Vesuvius, Italy». *Geological Society of America*, núm. 84, p. 759-772.
- MAIURI, A. (1958). *Ercolano: i nuovi scavi (1927-1958)*. Roma: Istituto Poligrafico dello Stato.
- (1989). *La Villa dei Misteri*. Roma: Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato.
- MALEK, A.-A. (2013). *Sourcebook for Garden Archaeology*. Bern; Berlín; Brusselles; Frankfurt am Main; Nova York; Oxford; Viena: Peter Lang.
- MASTROLORENZO, G. [et al.] (2010). «Lethal thermal impact at periphery of pyroclastic surges: Evidences at Pompeii». *PLoS ONE*, núm. 5 (6), p. 1-12.
- NOTOMISTA, M. (2017). «Schedatura degli allestimenti». A: CAMARDO, D.; NOTOMISTA, M. (ed.). *Ercolano: 1927-1961: L'impresa archeologica di Amedeo Maiuri e l'esperimento della città museo*. Roma: L'Erma di Bretschneider, p. 239-288.
- PESANDO, F.; GUIDOBALDI, M. P. (2006). *Pompei, Oplontis, Ercolano, Stabiae*. Bari: Laterza.
- PETRONE, P. (2019). «The Herculaneum victims of the 79 AD Vesuvius eruption: A review». *Journal of Anthropological Sciences*, núm. 97, p. 69-89.
- PONS PUJOL, L. (2020). «Enfoques metodológicos en el estudio de los jardines romanos: historia antigua, arqueología, pintura, musivaria». A: PONS PUJOL, L. (ed.). *Para-deisos. Horti': Los jardines de la Antigüedad*. Barcelona: Universitat de Barcelona, p. 83-116.

- PRISCO, G. [et al.] (2004). «Per la storia del restauro della casa dei Vettii in Pompei: una nuova applicazione del diagramma di flusso stratigrafico». *Bollettino ICR*, núm. 8-9, p. 46-75.
- PURCELL, N. (1996). «The Roman garden as a domestic building». A: BARTON, I. M. (ed.). *Roman domestic buildings*. Exeter: University of Exeter Press, p. 121-151.
- RICCIARDI, M. (2015). «Frutti, fiori e piante nei dipinti murali della Villa A (Villa di Poppea) ad Oplonti». *Rivista di Studi Pompeiani*, núm. xxv - 2014, p. 63-74.
- ROMANO, C. (2023). «El jardín romano y el estatus social, una simbiosis indisoluble». A: PONS PUJOL, L.; PÉREZ GONZÁLEZ, J. (ed.). *'De luxuria propagata romana aetate'. Roman luxury in its many forms*. Oxford: Archeopress, p. 247-262. També disponible en línia a: <<https://www.archaeopress.com/Archaeopress/download/9781803274201>> [Consulta: 16 gener 2025].
- SALVADORI, M. (2017). *'Horti Picti': Forma e significato del giardino dipinto nella pittura romana*. Pàdua: Padova UP.
- SETTIS, S. (2002). *Le pareti ingannevoli: La villa di Livia e la pittura di giardino*. Milà: Electa.
- SIGURDSSON, H. [et al.] (1985). «The eruption of Vesuvius in AD 79». *National Geographic Research*, núm. 1, p. 332-387.
- STEFANI, G. (2006). «La vera data dell'eruzione». *Archeo*, núm. 260, p. 10-13.
- TROTTER, A. (1931). «Identificazione di un tronco d'albero carbonizzato rinvenuto nei recenti scavi di Ercolano». *Annali dell'Istituto Agrario di Portici*, núm. 5, p. 1-6.
- ZARMAKOUPI, M. (ed.) (2010). *The Villa of the Papyri at Herculaneum: Archaeology, reception, and digital reconstruction*. Vol. 1: *Sozomena: Studies in the recovery of ancient texts*. Berlín; Nova York: De Gruyter.

Fonts clàssiques

Les abreviacions dels autors clàssics segueixen les del *Thesaurus Linguae Latinae*.

- CIC. *Epistulae ad Quintum fratrem*. A cura de Carlo di Spigno, 2002. Torí: Unione Tipografico-Editrice Torinese.
- COLVM. *Res rustica*. CARENA, C. (ed.); CALZECCHI ONESTI, R. (trad.), 1977. Torí: Giulio Einaudi.
- PLIN. *Naturalis Historia*, I-VI. BARCHESI, A. [et al.] (trad. i notes), 1982. Torí: Giulio Einaudi.
- PLIN. *Naturalis Historia*, XX-XXVII. ARAGOSTI, A. [et al.] (trad. i notes), 1985. Torí: Giulio Einaudi.